

*Олег Михайлович Петречко,
старший викладач кафедри загальної історії Дрогобицького
педагогічного інституту ім. Івана Франка*

ЗМІНИ У ПРОВІНЦІЙНІЙ ПОЛІТИЦІ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ В ПЕРІОД РАННЬОЇ ІМПЕРІЇ

Кінець I ст. до н.е. став часом переходу Римської держави до нової форми правління. Цей процес супроводжувався змінами в усіх сферах життя. В епіцентрі цих змін виявилась провінційна політика, яка з одного боку була частиною політики внутрішньої, а з іншого – складовою частиною зовнішньополітичного курсу.

Провінційна політика Риму та соціально-економічний розвиток територій Римської держави були предметом дослідження багатьох істориків. Г.Чілвер у роботі, присвяченій Цисальпінській Галлії, доходить висновку, що наприкінці I ст. н.е. Північна Італія не лише сповільнила свій економічний розвиток, але і вступила у смугу занепаду (12). Проблеми дослідження соціальної бази римського панування в Малій Азії присвячена робота В.Рамсея (16). Соціально-економічний та культурний розвиток східних провінцій Римської імперії досліджував А.Ранович (6). Грунтовний виклад політики імператорів щодо провінцій міститься в роботі Г.Стевенсона (17). На думку автора, римське завоювання мало сприятливий вплив на підкорене населення. Політику Риму у Карпатському регіоні досліджує сьогодні О.Бандровський (1). Політику Риму у західних провінціях вивчає Т.Блег (11).

Разом з тим, провінційна політика Риму I ст. н.е. розглядається значною мірою без врахування впливу на неї змін, що мали місце у політичному житті держави в зазначений період. Тому поза увагою дослідників часто залишається та обставина, що провінційна політика покликана була виконувати конкретні завдання і щодо забезпечення певних внутріполітичних процесів, і щодо вирішення зовнішньополітичних питань.

Принципово новим моментом у провінційному управлінні був поділ провінцій на імператорські і сенатські. Після перемоги над Антонієм Октавіан перебрав контроль над усіма провінціями. Однак

13 січня 27 р. до н.е. він виступив у сенаті з промовою, у якій, поряд з іншим, заявив, що не буде правити усіма провінціями, а залишить собі лише ті, які менш надійні, мають на кордоні ворогів або самі схильні до заворушень. Отже, у сенату опинився контроль над Африкою, Нумідією, Азією та Елладом з Епіром, Далмацією, Македонією, Сіцилією, Критом, частиною Лівії навколо Кірени, Віфінією, Понтом, Сардинією і можливо Бетікою (Dio Cass.,53,12,1-4; Strabo,XVII,III,25). Овідій теж говорить, що 13 січня народу було повернуто управління провінціями: "І повернуті провінції нашому народу" (Ovid.,Fast.,I,589). Октавіан тепер на законній підставі одержував імперій над Тарраконською та Лузитанською областями Іспанії, всією Галлією, Сирією, Фінікією, Кілікією, Кіпром і Єгиптом (Dio Cass.,53,12,5-7).

Поділ провінцій на імператорські і сенатські мав велике значення для подальшого розвитку системи принципату. Практично всі війська дислокувалися в імператорських провінціях. В таких провінціях намісники призначались імператором із числа senatorів і мали титул *legatus Augusti pro praetore*. У деяких імператорських провінціях гарнізон складався лише з допоміжних військ. У такому випадку намісником призначався вершник у ранзі префекта чи прокуратора. Намісники всіх сенатських провінцій мали титул *proconsul*, причому це стосується провінцій як консульських, так і преторських. Єдиною сенатською провінцією, де дислокувався легіон, була Африка; там стояв *legio III Augusta*. Схему організації системи адміністрації в провінціях можна показати такою таблицею(14, Р.141):

Намісники	Провінції сенатські	Провінції імператорські	
		1 тип	2 тип
	Proconsul /колишній консул або претор/	Legatus Augusti pro praetore /колишній консул чи претор/	Procurator-praesides чи praefectus /вершник/
Фінансова адміністрація	Quaestor /магістрат, що здійснює управління/	Procurator /вершник/	Vice-procurator /відпущеник чи вершник/

Єдиним винятком, що не вкладається у цю схему, був: Єгипет, який управлявся префектом вершницького звання і вважався особистою власністю принцепса. Про причини цього говорить Тацит (Tac., Hist., I, 11).

1 липня 23 р. до н.е. Август (це ім'я було надано Октавіану 16 січня 27 р. до н.е.) відмовився від консульства, яке він утримував з 31 р. до н.е. Натомість сенат надав йому проконсульський імперій і право першості над провінційними магістратами (Dio Cass., 53, 32, 5). Отже, влада Октавіана в провінціях тепер мала під собою дещо інший ґрунт. Особливо слід підкреслити, що мова йде не лише про провінції імператорські, а й сенатські. До нас дійшли п'ять едиктів із Кірена, яка у 27 р. до н.е. разом з Крітом утворила сенатську провінцію. В едиктах, які адресувались проконсулу цієї провінції, Август безапеляційно велить, як слід чинити в тому чи іншому випадку (Ed. Суг., I-V). Те саме можна сказати з приводу втручання Октавіана у справи Кіпру (Dessau, 915). Свого часу С. Утченко вказував, що *imperium proconsulare* Августа відрізнявся від *imperium proconsulare* республіканських намісників провінцій тим, що він не був обмежений ні локально (*imperium infinitum*), ні в часі. В сенатських провінціях, поряд з імперієм проконсула, мав місце і імператорський *imperium maius*, який був позитивною прерогативою принцепса (8, С. 225).

За наступників Августа вплив імператора у сенатських провінціях посилюється. Так, Гай Калігула, остереігаючись проконсула Африки Марка Сілана (тесть Калігули, консул 19 р. н.е.), відібрав контроль над легіоном, дислокованим у цій провінції, від проконсулів – представників сенату, і передав його спеціально призначеному легату (DIRAT, P. 41; Tac., Hist., IV, 48).

Одним із важливих елементів зміцнення влади Риму в провінціях було розселення там ветеранів. Р. Сайм вказує, що основною опорою Августа були *homines novi*, тобто італійська муніципальна аристократія і ветерани, розселені в Італії (18, P. 120). На нашу думку, цю тезу можна поширити і в часі – на все I ст. н.е., і в просторі – на решту території Римської держави. Наділення ветеранів землею в Італії відбувалося, ще за Октавіана (Suet., Aug., 13, 3). Перша хвиля розселення ветеранів мала місце після битви біля Акціо (AEP., 1916, № 60; 61; СІЛ, V, 2603). Всього за Августа лише в Італію було виведено 28 колоній. Крім того, ветеранів було розселено в Африці, Сіцилії, Македонії, обидвох Іспаніях, Ахайї, Азії, Сирії, Нарбонській Галлії, Пісидії (Res Gestae, 28). Ця практика

продовжується протягом усього I ст.н.е. Так, Нерон проводив розселення ветеранів у Таренті і Анції (Тас., *Ann.*, XIV, 27). Це підтверджується і епіграфічним матеріалом: *Sex. Nonius L.f. Vot. Severus veter. deduct. Anti.* (Секст Ноній, син Луція з Ветурієвої триби, Север, ветеран, поселений в Анції...) (CIL, X, 6672;). Колонія ветеранів Птолемаїда існувала в Палестині (Аёр., 1949, №142). Ветерани VIII легіону Августа були поселені в Реаті вже Веспасіаном: *Dis Manibus C.Iulio f. Longino, domo Voltinia Philippis Macedonia, veteranus leg.VIII Aug., deductus ab divo Augusto Vespasiano Quirin. Reate sevivo fecit...* (Богам Манам, Гаю Юлію, сину Гаю, Лонгіну, родом з Філіпп в Македонії, Волтінієвої триби, ветеран легіону VIII Августа, поселений божественним Августом Веспасіаном в Реаті Квірінової триби, зробив за життя...) (CIL, IX, 4684).

Як самі ветерани, так і їхні діти, що народилися за час перебування їх на службі, одержували римське громадянство з усіма привілеями, які з цього випливали. З цього приводу видавалися спеціальні едикти імператорів. Ми знаємо про едикт Доміціана, яким солдати-ветерани звільнялися від усіх державних податків, торгових мит та повинностей. Крім того, вони самі, їхні дружини і діти, та навіть батьки тих, з ким вони візьмуть шлюб, могли бути римськими громадянами (Аёр., 1910, №75b). На підтвердження прав дітей ветерана Валерія Квадрата було зроблено виписку з постанови (Аёр., 1910, №75c). Під час демобілізації ветеранам видавалися спеціальні дипломи, де зазначались їхні права та привілеї (Аёр., 1891, №153). Але слід зазначити, що не завжди можна було покласти на заgonи, набрані зі складу щойно підкорених народів. Так, у 82 р. н.е. дезертувала когорта узіпів, що була набрана в Германії і звідти переправлена у Британію (Тас., *Agric.*, 28, 1-2).

У 35 р. до н.е. Октавіан розпочав Іллірійську кампанію. Йому треба було зберегти свій престиж воєначальника і підтримати бойову готовність військ. Готуючи армію до злигоднів війни, Октавіан загартував її частими походами і навчаннями (*Vell.Pat.*, II, 78, 2). Кампанія Октавіана в Іллірії була продовженням кампаній Римської республіки III ст. до н.е. (5, С.61). Октавіан був двічі поранений упродовж цієї війни (*Suet.*, *Aug.*, 20). Згодом у ці землі теж були виведені ветерани (Аёр., 1950, №44). Поселялись ветерани і в інших провінціях – ветерани XVI легіону були поселені в Немансусі, в Галлії (CIL, XII, 3179).

Важливим фактором стабілізації ситуації в провінціях було те, що з припиненням громадянських війн провінціали могли користуватися перевагами, які забезпечувала імперія. В першу чергу це стосується розвитку торгівлі. Мала місце уніфікація мір, еталони яких були на Капітолії, а самі міри розсилались по всій імперії: *Mensurae ad exemplum earum quae in Capitolio sunt auctore sanctissimo Aug. n... nobilissimo Caes. per regiones missae cura(nte) D.Simonio Iuliano pra(ef.) urb.c.v.* (Dessau, 8627); *Imp. Caesare Vespas. VI T.Caes. Aug. f. III cos. mensurae exactae in Capitolio p.X* (Dessau, 8628). Сприяла розвиткові торгівлі і єдина грошова система. Тому не дивно, що провінційні торговці роблять посвяти імператорам (СІЛ, XIII, 4481). Правда, торгівлю деякими товарами держава тримала повністю під своїм контролем. Наприклад, існувала державна монополія на торгівлю східними спеціями в Римі (*Horrea Piperataria*). Були організовані державні монополії в Єгипті (15, Р.10 ff.).

Провінційна політика часів імперії була спрямована на подолання протиріч між Римом і провінціями. В процесі розширення території Римської держави сенату не вдалося змінити своє ставлення до присланих земель. Сенатори звикли бачити в провінціалах безправних підданих, чийм коштом можна збагачуватись (10, С.11). За імперії цей підхід змінюється. З одного з написів з Бетіки, який датується 78 р. н.е., дізнаємось, що свого часу Август надав право збирати якісь податки магістратам Сабори, а Веспасіан підтвердив це право і дозволив їм збудувати на рівнині місто, що носило б його ім'я (СІЛ, II, 1423). Адміністрація стежила за тим, щоб легіонери та воїни допоміжних підрозділів, дислокованих у провінціях, не чинили утисків місцевому населенню. Землі, відведені для потреб воїнів, чітко розмежовувалися. Так, було поставлено межовий знак (*terminus*) між однією з когорт та общиною Бедунієнців (*coh.III Gall. Et civitatem Beduniensium*) в Іспанії (АЕр., 1937, №13). Все це – приклад уважного ставлення імператорів до потреб провінціалів. Разом з тим, податковий тягар, який лягав на плечі населення з перетворенням території на провінцію, був досить важким. Неможливість виплачувати непосильні податки призвела у 28 р. н.е. до повстання фрізів (Тас., Апп., IV, 72). Сама процедура сплати податку була подекуди штучно ускладнена через зловживання римської адміністрації на місцях. Провінціалів змушували везти хліб для здачі у

віддалені округи, куди можна було потрапити лише бездоріжжям. Коли община збирала недостатній врожай, вона змушена була купувати зерно в державних складах, щоб потім те ж зерно здати як податок. При цьому провінціали простоювали тривалий час біля зачинених складів і змушені були давати хабарі, щоб прискорити справу (Тас., *Agric.*, 19, 4-5). Ці зловживання породжували серед провінціалів таке ж незадоволення, як і самі податки. Мабуть, становище провінціалів в імператорських провінціях було все ж дещо кращим, ніж у провінціях контрольованих сенатом. Так, у 15 р. н.е. за постановою сенату від проконсульської влади було звільнено і передано під контроль імператора Тіберія дві провінції – Ахайю та Македонію, що просили полегшити податковий тягар (Тас., *Ann.*, I, 76). Той же Тіберій, коли намісники звертались до нього з пропозицією збирати з провінцій вищі податки, відповідав, що добрий пастух стриже овець, але не здирає з них шкур (Dio Cass., 57, 10, 5; Suet., *Tib.*, 32, 2).

Адміністрація східних областей суттєво відрізнялася від західних: вона зберегла на собі всі сліди першого завоювання і старої системи республіки, яка полягала в тому, щоб упереміжку із безпосередніми володіннями набувати союзників і васалів. На Заході переважали території одноманітного управління, а Схід був значно строкатішим у цьому плані. Самостійні чи напівсамостійні області і общини врізалися тут у намісництва і складали значні частки східних країн, що увійшли в коло римського панування (2, С.107).

Одним із елементів формування Середземноморської імперії було перетворення провінційних міст на інтегральну частину єдиної Римської держави, причому як в економічному, так і в політичному плані. Цей процес тривав протягом усього I ст. н.е. Так, Гадес одержав статус муніципія за Августа (3, С.198), а Малага та Ебес за Веспасіана, про що свідчать офіційні назви цих міст: *Municipium Flavianum Malacitanum* (СІЛ, II, 1046b), такий же варіант назви знаємо і щодо Ебеса (СІЛ, II, 3663). На Сході римляни, як і елліністичні правителі, провадили політику заснування нових міст, що були опорою римського панування в провінціях. Заснування це зводилось, як правило, до дарування прав муніципій невеликим поселенням, що перебували в залежності від великих міст. Припускається, що римляни надавали селам, що належали містам, статус поліса, щоб збільшити

центри місцевого життя і уникнути небезпеки надто великих метрополій (7, С.19-20).

На думку В.Рамсея, перетворення римлянами сіл на міста зумовлювалося тим, що селами-общинами жили племена, а племінна єдність була небезпечною для єдності імперії (16, Р.5). Робилося все можливе, щоб населення муніципій усвідомлювало своє місто частиною єдиної держави. Можливо, з цією метою збори керівних органів муніципій проводились інколи в Римі (CIL, XI, 3805). Однак завдання римлян у новозавойованих землях полягало лише в тому, щоб керувати щойно підкореними людьми, докладаючи мінімум зусиль, а не в тому, щоб романізувати їх (11, Р.67). Разом з тим, романізація все-таки відбувалась. Але, якщо місцеві жителі латинізувались у мовному плані і приймали римську матеріальну культуру, то пояснюється це їхнім бажанням робити це, а не якоюсь примусовою "романізацією" щодо них (19, Р.132-133). Цей процес посилювався в результаті перемішування населення, що було наслідком природних процесів, а не результатом цілеспрямованої політики Риму. На могильних написах Риму часу ранньої імперії 75 відсотків імен неіталійського походження, в Медіолані, Патавії, Бенсвенті їх більше 50 відсотків, навіть у маленьких містечках – близько 40 відсотків. З 1854 римських ремісників, відомих за прямими даними написів, лише 65 – італійці, з 300 власників кораблів у Остії – 4. Могильні та інші написи Великої Галлії вказують на засилля і в провінціях чужоземців – італіків, греків, сирійців, євреїв, африканців (4, С.131).

Епіграфічний матеріал свідчить, що імператори дуже уважно ставились до ситуації в містах, розглядаючи їх як опору своєї влади. Один з карфагенських написів повідомляє про спорудження статуї чи храму Нептуна за кошти пожертв *ex stipe*, які Август наказав здійснити на прохання народу – *postulante populo* (АЕр., 1951, №71). Імператори турбувались про забезпечення міст водою (АЕр., 1950, №100). За наказом імператорів містам поверталися землі, захоплені приватними особами: так, напис із Салерна, що датується 76 р. н.е., повідомляє, що імператор цезар Веспасіан Август повернув салернітанцям суспільні землі (АЕр., 1951, №200). Напис від 88-89 р., знайдений в Кіренаїці, повідомляє, що за наказом імператора Доміціана проконсул повернув місту Птолемаїді землі, які перебували

у власності приватних осіб (9, С.115). Коли виникала потреба, імператори приймали екстраординарні рішення. Наприклад, після землетрусу в Азії, у 17 р. н.е., жителі міста Сард одержали допомогу від імператора в розмірі 10 млн. сестерцій і на 5 років були звільнені від усіх податків. Допомогу і звільнення від податків одержали й інші міста (Тас., Апп., II, 47). В цьому ж плані можна розглядати африканські написи часу правління Клавдія (АЕр., 1916, №44; 1924, №66). Вони показують, яким чином віддячував імператор провінційним містам за надані послуги: звільнення від повинностей на певний термін, *ius connubii*, римське громадянство. Висловлювалась думка, що в період республіки особи, які ставали римськими громадянами, не втрачали свого місцевого громадянства (13, Р.11 ff). За часів же імперії і повноправний громадянин - *civis optimo iure*, і неповноправний - *civis minuto iure*, - не міг мати іншого громадянства. В результаті описаних процесів зростає число римських громадян. Особливо інтенсивним цей процес був за імператора Клавдія (Dio Cass., 60, 17, 5; Sen., Apocol., 3). Якщо у 14 р. н.е. було менше 5 млн. римських громадян (4.937.000 за Res Gestae (8), або 4.100.900 за фастами з Остії (АЕр., 1946, №169), то у 48 р. н.е. їх число зростає до 5.984.072 (Тас., Апп., XI, 25).

Отже, зміни у провінційній політиці Риму в період ранньої Імперії сприяли вирішенню двох завдань: 1) інтеграція всіх контрольованих Римом земель і формування Середземноморської держави; 2) посилення влади принцепса, яка поступово набуває рис абсолютизму "східного" типу.

1. Бандровский А.Г. Взаимоотношения Римской империи с племенами Карпатского региона в I-III вв. н.э.: Автореф. дис... канд-та ист. наук: 07.00.03. - М., 1988.
2. Вишпер Р. Очерки по истории Римской империи. Рим и раннее христианство. - Ростов на Дону, 1995. - Т.2.
3. Егоров А.Б. Рим на грани эпох. - Ленинград, 1985.
4. Кнабе Г.С. Римское общество в эпоху ранней империи // История древнего мира. - М., 1989. - Т.3.
5. Колосовская Ю.К. Завоевание Паннонии Римом // ВДИ. - 1961. - №1.
6. Ранович А. Восточные провинции Римской империи в I-III вв. - М.; Л., 1949.
7. Свенцицкая И.С. Некоторые черты экономического развития Западной Малой Азии в системе Римской империи // ВДИ. - 1956. - №2.
8. Утченко С.Л. Идеино-политическая борьба в Риме накануне падения республики. - М., 1952.

9. Штаерман Е.М. Латинские надписи, опубликованные в 1949-1955 гг. // ВДИ. – 1956. – №2.
10. Штаерман Е.М. Расцвет рабовладельческих отношений в Римской республике. – М., 1964.
11. Blagg T. The Early Roman Empire in the West. – Oxford, 1990.
12. Chilver G. Cisalpin Gaul. Social and economic history from 49 B.C. to the death of Traian. – Oxford, 1941.
13. De Visscher F. Le statut Juridique des nouveaux citoyens romains et l'inscription de Rhosos // L'antiquité Classique. – 1944. – XIII.
14. Jaczynowska M. Historia Starożytnego Rzymu. – Warszawa, 1986.
15. Loane H.J. Vespasian's spice market and tribute in Kind // Classical Philology. – 1944. – XXXIX. – №1.
16. Ramsay W.M. The social basis of roman power in Asia Minor. – Aberdeen, 1941.
17. Stevenson G.H. Roman provincial administration till the age of Antonines. – New York, 1939.
18. Syme R. The Roman Revolution. – Oxford, 1939.
19. Wells C.M. Romanization in Western Europe // The Classical Review. – 1994. – №1.

Список скорочень

1. Аёр. – L'Année épigraphique;
2. CIL – Corpus Inscriptionum Latinarum;
3. Dessau – Inscriptiones Latinae selectae / Ed. H. Dessau;
4. DIRAT – Documents illustrating the reigns of Augustus and Tiberius.

Олег Петречко. *Зміни у провінційній політиці Стародавнього Риму в період Ранньої імперії.* Стаття присвячена змінам у провінційній політиці стародавнього Риму у першому столітті нашої ери. Показано нові явища у провінційному управлінні: поділ провінцій на імператорські і сенатські, роль імператорів у провінційному управлінні. Опорою імператорів у провінціях були ветерани, що разом зі своїми сім'ями користувались значними привілеями. Встановлено, що провінційна політика часів імперії була спрямована на подолання протиріч між Римом і провінціями, інтеграцію усіх контрольованих Римом земель і посилення влади принцепса.

Олег Петречко. *Изменения в провинциальной политике Древнего Рима в период ранней империи.* Статья посвящена изменениям в провинциальной политике Древнего Рима в первом веке нашей эры. Показаны новые явления в провинциальном управлении: разделение провинций на императорские и сенатские, роль императоров в провинциальном управлении. Оплотом императоров в

провінціях були ветерани, которые вместе со своими семьями пользовались значительными привелегиями. Установлено, что провинциальная политика времен империи была направлена на преодоление противоречий между Римом и провинциями, интеграцию всех контролируемых Римом земель и усиление власти принцепса.

Oleh Petrechko. The changes in the provincial government of Ancient Rome during the period of early Empire. The article deals with the changes of the Roman provincial government in the first century A.D. New phenomena of provincial government are described: the division of provinces into imperial and senatorial, the role of emperors in provincial government. Veterans were the support of emperors in provinces. They and their families had important privileges. It is established that the provincial policy of the age of Empire was aimed at overcoming the contradictions between Rome and provinces, strengthening princeps' power and unification of the territories controlled by the Roman Empire.